

A művészi létezés arcai

Márkus László jelentősége a 20. század első felének magyar színházában és operajátzásában

Írta:

Galántai Csaba

Témavezető: Dr. Fodor Géza egyetemi docens

ELTE BTK

Budapest, 2005

PhD Disszertáció Tézisei

Márkus László (1881-1948) sokoldalú művészegyéniesség volt: újságíró, kritikus, tanulmányok szerzője, drámaíró, díszlet- és jelmeztervező, színházi- és filmrendező, színiigazgató és főiskolai tanár egy személyben. Gazdag életműve szinte feledésbe merült. Művészeti tevékenysége feltáratlan, ezért színházesztétikai alapelveinek értelmezése csak „egyfajta” színháztörténeti áttekintés keretén belül történhetett meg.

Először is, össze kellett állítani a Márkus-bibliográfiát, amely nemcsak alapját képezte a további munkának, de szerves részévé is vált dolgozatomnak. A disszertáció megírásáig ötvenegy folyóiratban, napi és hetilapban találtam Márkus-cikket, melyeket 1902 és 1948 között publikált. Írásai több ezer oldalt tesznek ki. Művészeti kritikái és színházesztétikai írásai különösen értékesek. A bibliográfia a politikai, gazdasági, társadalmi kérdésekkel foglalkozó írásait is jelöli, akárcsak a könyv alakban megjelent munkáit és azokat a drámáit, drámafordításait, balettszövegeit, melyeket bár előadtak, nyomtatásban nem jelentek meg. Feltüntettem a könyvekben, évkönyvekben megjelent cikkeit, tanulmányait, díszletterveit is. A filmrendezői, forgatókönyvírói és díszlettervezői tevékenységének, valamint színházi és operai munkáinak felsorolása jelentős részét képezi a bibliográfiának. A vele készített fontosabb interjúk lelőhelyét szintén feltüntettem.

Az első rész az életrajzot és a pályaképet tartalmazza, a második rész Márkus László színházesztétikai alapelveiről kíván képet adni.

Az életrajz és a pályakép adatai

1881. november 19-én született Szentesen. Anyja Dobay Erzsébet, apja ifj. Márkus Ágoston mérnök. A szülők 1880. október 31-én kötnek házasságot.

1884. április 27-én megszületik öccse, István.

1888. július 4-én édesanyja huszonnyolc éves korában meghal.

1899-ben a máramarosszigeti református líceumban érettségi vizsgát tesz, majd beiratkozik Pesten az orvosi karra, ám két szemeszter után átmegy a jog- és államtudományi fakultásra. Az első félév után itt is megszakítja tanulmányait.

1902-ben megjelenik első tárcája az Alkotmány című katolikus napilapban.

1904-től A Hétben és a Művészetben is olvashatóak az írásai. Ez év végén csatlakozik a Thália Társasághoz.

1906-tól a Magyar Szemlében is publikál.

1907 tavaszán Párizsba megy, ahol pszichológiai és filozófiai stúdiumokat folytat. Öt hónap távollét után hazaérkezik, majd decemberben leszerződik a Magyar Színházhoz rendezőnek. Később, rendezői tevékenysége mellett a színház főszenekusi teendőit is ellátja.

1909-től az Élet munkatársa. A Magyar Iparművészet is közlésezi tanulmányait.

1911. október 13-án a Nemzeti Színház bemutatja *Attila* című drámáját, amely 1912-ben megjelenik a Singer és Wolfner Kiadó gondozásában.

1914-től az Új Nemzedék munkatársa.

1916. október 28-án feleségül veszi Kiss Annát, egy budapesti gyógyszerész lányát. [Az esküvői tanúk: Beöthy László és Dr. Battlay Dezső.] Ugyanebben az évben jelenik meg a *Magyar gondok* című publicisztikai gyűjteménye. Az írások korábban az Új Nemzedékben láttak napvilágot.

1917-1919 között a Déli Hírlap munkatársa.

A Tanácsköztársaság idején, 1919. május 28-án az Egyesített Filmipar és Mozgóképzemek művészeti megbízottjává nevezik ki. Június 24-én a közoktatásügyi népbiztos a Színművészeti Főiskola tanárává nevezi ki.

Szeptemberben az Apolló Kabaré igazgatói teendőkkel megbízott művészeti vezetője lesz. 1922-ig vezeti a kabarét, illetve a színpadot.

1917-1922 között több némafilm rendezője, írója, díszlettervezője.

1922. szeptember elsejével szerződést köt – díszletek és jelmezek tervezésére – a Renaissance Színház igazgatójával. Az eredetileg egy évre szóló szerződését Bárdos Artúr meghosszabbítja, s így 1925-ig rendszeresen tervez a színház számára. A Pesti Hírlap munkatársa lesz.

1923. szeptember elsejével az Operaház főrendezője. A Reggelben is jelennek meg írásai.

1924 júniusának végén ifj. Wlassics Gyula főigazgató kinevezi őt az Operaház művészeti igazgatójává, mely tisztségről még az év október 4-én lemond.

1925-ös és 1926-os esztendőben a Bárdos Artúr vezette Belvárosi Színház számára is tervez díszleteket.

1930-tól a Nemzeti Újság munkatársa.

1932-ben kinevezik a Nemzeti Színház igazgatójává, mely tisztségről 1933. június 30-án lemond.

1934 elején Márkus László elnökletével megalakul az Új Thália.

Október elején az Operaház örökös tagjává választják. Az év folyamán a Szabó és Uzsaly Nyomda (Győr) megjelenteti *A színház etikája* című munkáját.

1935. november 22-én Hóman Bálint kinevezi őt az Operaház igazgatójává.

1936. február 7-én a Nemzeti Színházban – saját rendezésében és tervezésében – bemutatják az *Ágis tragédiája* című szomorújátékát.

A Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma kezdeményezésére 1936. május 10-én megalakult a Magyar Színháztudományi és Színpadművészeti Társaság. A tudományos egyesület elnöke Márkus László, titkára Hont Ferenc és Staud Géza lett.

1937. március 2-án a Petőfi Társaság rendes tagjai sorába választják.

1942. április elején a Magyar Érdemrend Középkeresztjét kapja. Július 4-én a kormányzó a Zeneművészeti Főiskola tanárává az V. fizetési osztályba nevezi ki.

1944 júliusában lemond az Operaház igazgatói tisztségéről.

1945-ben a Kossuth Népében jelennek meg írásai.

Az 1945/46-os tanév második felétől óraadó, a következő tanévtől rendes tanár a Színművészeti Akadémián, majd Színművészeti Főiskolán. Rendező szakosokkal foglalkozik.

1946-tól a Haladásban, a Hírlapban és a Színházban publikál.

1947 májusától a Színház című folyóirat Rádiólevél rovatát vezeti. Augusztusban Major Tamás a Nemzeti Színházhoz szerződötti rendezőnek.

1948. március 14-én a Nemzeti Színház társulata – Márkus László rendezésében - bemutatja a *Bánk bánt*. Márkusnak ez az utolsó színházi produkciója.

1948. április 25-én Röck Szilárd utcai lakásán szívelégtelenségben meghal.

Hiánypótló munkák esetében gyakorta előfordul, hogy az egészre kérdezzünk rá. Ez történt most is. Pályájának valamennyi fontos állomását érinti a disszertáció.

Márkus munkásságának egyik legértékesebb része kritikus tevékenysége. Az Alkotmányban, A Hétben, a Művészetben, majd a Magyar Szemlében megjelent írásai temperamentumos egyéniségről, intranszigns kritikus magatartásról árulkodnak. Képzőművészeti kritikáiban a konzervatív és a progresszív művészet szembeállításában radikális kritikai álláspontot képvisel: rendkívül élesen bírálja a műcsarnoki művészetet. Korának modern esztétikai törekvéseit követve, a képzőművészetek lényegét nem a témában keresi, hanem a speciális művészi tartalomban. Szembefordul a historizmussal, s általában az irodalmi tendenciákat szem előtt tartó festészettel. A művész és a létrejött műalkotás viszonyát olyan kapcsolatnak ábrázolja, amelyben az alkotó, szemben mind a klasszicizáló, mind a naturalista alkotói módszerrel, nem a dolgok objektív valóságát keresi, hanem belső rezonanciákra, a futó pillanat benyomása után maradó érzés fájdalmára, az élmény maradékára figyel, s azt próbálja meg stilizálva kifejezni.

Irányadónak tartja a nagybányai festők munkáit, üdvözli a MIÉNK és a Nyolcak képzőművészeti csoportosulást. Korán felfedezi Gulácsy Lajos sajátos művészetét, felismeri Telcs Ede, Kallós Ede kisplasztikáinak és szobrainak értékeit. Mednyánszky László, Vaszary János, Rippl-Rónai József, Ferenczy Károly festményeinek elemzése során érlelődik színházi látásmódja is. Ferenczy festészeti alapprincípiumát, a „kolorisztikus naturalizmust” próbálja meg alkalmazni a színpadra is.

Esztétikai szemléletének egyik alapelve, hogy ami művészet, az erkölcsös. Akár az egyén és a nemzet, akár a művész és a kereszténység viszonyát taglalja, arra mutat rá, hogy az egyéni stílusok létrejöttével megnő az individuum felelőssége.

Kritikai szemléletmódjának kiindulópontja, hogy a művészi munka és a művész egyénisége elválaszthatatlan egységet alkot.

Színkritika-írásunk legnagyobb hibájaként említi, hogy nincsenek mindenki által elfogadott kritikai szempontok, amelyek alapján ezt a differenciálódott művészetet önmagából megérthetnék.

Miközben üdvözli a modern színjátszóstílust képviselő Thália Társaságot, rendszeresen bírálja a színpalhasogató beszédet és a színiakadémia 19. századi avas tendenciákra épülő oktatási módszerét. Rámutat a drámaírás stílusa és a színjátszóstílus közötti összefüggésekre, úgy véli, a drámák stílusához módosulnia kell a színjátszásnak is. Felismerve a színpadi keret jelentőségét, sürgeti a festők és építészek színházi munkába történő bevonását.

Fotókritikaiban a festői fényképezés meghaladásának szükségességét fogalmazza meg. A filmről is jelentek meg írásai, s élete végén a rádióműfaj sajátos kifejezőeszközeit kutatta.

Márkus két-három év alatt jelentős kritikussá válik. Az 1906-ban induló Szerda című tudományos és művészeti folyóiratnál – melynek munkatársai között a későbbi Nyugat számos publicistája megtalálható -, mint a színházi rovat vezetője merül fel a neve. Végül Ignótus tölti be a rovatvezetői munkakört.

Márkus László a megszülető színpadművészetnek, mint önálló művészetnek az egyik megfogalmazója és reprezentánsa.

A Thália Társaság tagjaként lefordította Hebbel *Mária Magdolnáját*, majd D'Annunzio *A holt város* című drámáját, amelyhez Márffy Ödön tervezte a díszleteket, ám azok kivitelezésében Márkus jelentős szerepet vállalt. 1907 decemberében szerződött a Magyar Színházhoz, ahol legnagyobb közönségsikerét Földes Imre *A császár katonái* című darabjának rendezésével (1908), legjelentősebb szakmai sikerét pedig 1909-ben Shakespeare *Hamletjével* érte el. A Magyar Színház társulatának együttes játékra szoktatása Márkus érdeme, és mint a színház főszcenikusa a teátrum képzőművészeti koncepciójának kialakítása is az ő tevékenységének köszönhető. A naturalista színpadképet, ha a mű szelleme megengedte, stilizálásra törekvő színpadképpel váltotta fel.

Az *Attila* című hun legenda nyelvének zamatos magyarságával, költői zengzetességével az átlagművek fölé emelkedik.

A Nemzeti Színház igazgatójaként szerette volna minél több fiatal szerző művét megismertetni a publikummal.

Márkus progresszív színházi gondolkodását mutatja, hogy 1934-ben a tiszta művészet kísérleti laboratóriumának szándékával létrejött Új Thália élére állt. A társulat a tánc, a zene, a kórus, a pantomim, és a képzőművészet színházszerű teljességét kívánta megvalósítani a színpadon.

Az operaházi korszakának jelentős művészi tette Kodály Zoltán zenei világának felismerése, a *Háry János*, majd a *Székely fonó* színpadra állítása. A wagneri zenedrámáknak a tradíciótól eltérő megfogalmazása szenzációszámba ment. Az Operaház igazgatójaként egységes együttest hozott létre,

műsorpolitikája megőrizte az intézmény repertoárjának klasszikus és kortárs darabok egyensúlyán alapuló jellegét.

Márkus László operarendezéseinek egyik nagy erénye, hogy a nem énekelt részeket uraló játékok, nem az ének hiányának pótlásaként szolgáltak, hanem a mű színházszerűségének felerősítésével az előadás egységét kívánták szolgálni. Szerkesztettségre, koreografáltságra való törekvése előremutató, az ensemble-játék egyik meghonosítója és a magyar balettművészet egyik megteremtője.

Legkarakteresebb törekvése az előadás vizuális világának hangsúlyossá tétele a mű szellemében. Színpadán a modern díszlet a mű lelkének képzőművészeti kifejezése. Tervezett expresszionista és költői-szimbolista díszleteket, de leginkább a szecesszió, az impresszionizmus nyomait vélhetjük felfedezni díszlet és jelmeztervein.

A dolgozat második része Márkus László színházról való gondolkodását tárgyalja. Márkus úgy véli, a színháznak vissza kell térnie önmagához, azaz, vissza kell térnie kultikus lényegéhez, s föl kell támasztania eredendő hivatását, a magasabb eszmények, eszmék és törvényszerűségek kultuszát. Mert csak akkor történhet meg a válságban lévő színház művészetének restitúciója. Márkus az ősi, kultikus színház eszményét, az egy cél felé törekvő, differenciált művészetek által megvalósuló „Gesamtkunst”-ban látja.

Márkus László négy évtizeden keresztül konzekvensen és európai színvonalon képviselte az irodalmon alapuló, az előadás fő szervezőelveinek a képszerűséget és a zeneiséget tekintő színházi ideált. Színházról való egyéni gondolkodásmódja is figyelemreméltó. Mindenféleképpen egyedülálló jelenség a magyar színháztörténetben.

Publikációk:

Márkus László emlékezete	Operaélet, 1998. szeptember-október 28-29. lap
Mi lesz veled, emberke?	Zsöllye, 2002. november 32-33. lap
	Színház, 2002. december 43-45. lap